

ТИЛЛАРНИ ЎРГАНИШДА ЭЛЕКТРОН ЛУГАТЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

А.А.ШАРИПОВА

Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари
университети, фил.ф.д. (PhD), доцент

АННОТАЦИЯ

*Мазкур замонавий мақолада лексикографиянинг истиқболли, фаол
ривожланаётган соҳаси электрон лугатларни яратилиши ҳақида фикр
юртилади. Шунингдек, электрон лугатлар функциялари, асосий хусусиятлари
ҳамда электрон ва анъанавий нашрлар хусусиятлари таҳлили ўрганилган.*

Калит сўзлар: электрон лугат, лексикография, компьютер
лексикографияси, компьютерлаштириш.

РОЛЬ ЭЛЕКТРОННЫХ СЛОВАРЕЙ В ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКОВ

А.А.ШАРИПОВА

Ташкентский университет информационных технологий имени
Мухаммада ал-Хоразми, д.ф.н. (PhD), доцент

АННОТАЦИЯ

*В данной статье рассматривается создание современных электронных
словарей и перспективная, активно развивающаяся область лексикографии.
Также изучены функции, основные особенности электронных словарей и
анализ особенностей электронных и традиционных изданий.*

Ключевые слова: электронный словарь, лексикография, компьютерная
лексикография, компьютеризация.

THE ROLE OF ELECTRONIC DICTIONARIES IN LEARNING LANGUAGES

AZIZA SHARIPOVA

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-
Khwarizmi, Doctor of Philological Sciences (PhD), Associate Professor

ANNOTATION

*This article discusses the creation of modern electronic dictionaries and
promising, actively developing area of lexicography. The functions, the main features*

of electronic dictionaries and the analysis of the features of electronic and traditional publications are also studied.

Key words: *electronic dictionary, lexicography, computer lexicography, computerization.*

КИРИШ

Замонавий ахборот технологияларининг ривожланиши таълим жараёнини масофадан туриб ташкил етиш, бошқариш, назорат қилиш имкониятларини оширади. Натижада масофали таълим компьютерли таълимнинг энг етакчи мақомини ола бошлади 1. Электрон ўқув нашрлари – ўқув дастурига мос келувчи турли маърузалар, семинарлар, лаборатория ишлари ва кейс технологиялар. 2. Мултимедиали ўргатувчи дастурлар – анимация ва товушли кузатувли ўқув курслари. 3. Электрон дарсликлар – ўқитишни автоматлаштиришга мўлжалланган электрон ўқув нашри. 4. Электрон ўқув қўлланмалар – фаннинг алоҳида бўлимлари, машқлар ёки масалалар тўплами, маълумотнома ва бошқалар.

Д. Сайфулов фикрича, электрон ўқув адабиётлари анъанавий ўқитиш шакллари камчиликларини бартараф етиш имконини беради Кейинги йилларда электрон ўқув адабиётларини яратиш ва электрон луғатли- маълумотли материалларни ишлаб чиқиш кескин ривожланди. Электрон ўқув нашрларни тармоқ орқали тарқатиш имконияти яратилди. Электрон ўқув адабиётларининг яна бир аҳамиятли жиҳати шундаки, ундаги ўқув материали, тасвирий материаллар ескирмайди ва емирилмайди, сақлаш учун кўп майдон ва ҳажмни талаб етмайди. Электрон ўқув адабиётларни яратиш босма нашрлардан кўра сезиларли даражада ошиб бормоқда. [1]

М. В. Авдеевнинг таъкидлашича, замонавий маънода “лексикография - бу тилга оид бўлмаган, энциклопедик луғатлардан фарқли равишда, асосан, лингвистик, лингвистик луғатлар тузиш назарияси ва амалиётидир. Лексикография илмий фан сифатида мураккаб, аммо лексикографиянинг белгилувчи хусусияти унинг амалий йўналишидир. Олимларнинг таъкидлашича, назарий лексикография луғатнинг макро тузилмаси ва микроструктурасининг ривожланишини, луғатлар типологиясининг ривожланишини, лексикографиянинг ривожланиш тарихини ўрганadi.

М.В.Авдеевнинг фикрига кўра, луғатнинг макроструктураси луғатнинг танланишини, луғат ҳажми ва характерини, материални жойлаштириш

тамоийилларини белгилайди. “Амалий лексикографияни назарий ишланмалар асосида ҳар хил турдаги луғатларни тузиш жараёни деб таърифлаш мумкин” [2].

Аксарият экспертлар жамият ахборотлашгани сари, умуман, замонавий лексикографиянинг табиати ҳам ўзгармоқда, деб таъкидлайдилар.

МЕТОДОЛОГИЯ

Ҳозирги кунда лексикографик иш учун компьютердан фойдаланиш илмий тадқиқотларда ҳам, луғатларни амалий куришда ҳам тобора кенг тарқалмоқда. Тадқиқот воситаларини ўзгартириш янги луғат технологияларининг пайдо бўлишига олиб келади. Бугунги кунда компьютер ёрдамида бажариладиган лексикографик ишларнинг ҳажми шунчалик каттаки, кўплаб мутахассислар компьютер лексикографияси фанининг тегишли бўлимининг пайдо бўлиши ҳақида кўплаб фикр мулоҳазалар билдирмоқда.

Компьютер лексикографияси куйидагиларни ифодалайди:

- 1) компьютерлаштиришнинг жадал ривожланаётган тармоғи;
- 2) тилшуносликда ўрганувчи амалий илмий фан луғатларни тузиш назарияси ва амалиётида компьютер технологияларидан фойдаланиш усуллари, технологияси ва индивидуал усуллар.[6]

Е.Ю.Ваулина компьютер лексикографиясини “яралиш усулидан қатъий назар электрон шаклда мавжуд бўлган луғатлар тўплами” деб таърифлайди. Тадқиқотчининг фикрига кўра, луғатнинг электрон версияси, хусусан, “луғатнинг бирон бир жойида мавжуд бўлган ва фойдаланувчи томонидан шакллантирилган сўровга тўғридан-тўғри жавоб берадиган маълумотларни тезда олиш имкониятини бериш учун мўлжалланган қулай исланмадир” [3].

Масалан, lug'at.uz, gramota.ru, imlo.uz, vseslova.ru, cm.uz ва бошқа баъзи сайтлар луғатларнинг бутун гуруҳида бир вақтнинг ўзида берилган сўз билан боғлиқ маълумотларни қидириш имкониятини беради. В.П.Селегей бошқача нуқтаи назарга эга, унга кўра “компьютер лексикографияси нафақат кўрсатиш, балки луғат мазмунига ҳам ўзига хос ёндашувларга эга бўлган амалий лексикографиянинг алоҳида йўналишидир”. Унинг фикрича, “электрон луғат қоғоз луғатларда турли сабабларга кўра талаб қилинмаган кўплаб самарали ғояларни амалга ошириш ва муомалага киритиш мумкин бўлган махсус лексикографик объектдир” [4].

А.В.Шляхова “Электрон луғат” деб номланган ишида турли тавсифларни беради. Бизнинг фикримизча, куйидаги хусусиятлар асосий ҳисобланади:

- қайтарилувчанлик (ўзбошимчалик билан, фойдаланувчининг илтимосига биноан, кириш ва чиқиш тилларини ўзгартириш);
- мослашувчанлик (луғатдан осон фойдаланишда қидирув шаклини соддалаштирувчи бир қатор техник усуллар тўплами; қисқа вақт ичида керакли маълумотларни олиши учун қулайлик);
- динамиклик (тўлдириш, тузатиш, ескирган маълумотларни олиб ташлаш).
- кўплик (кўп тиллилик);
- ҳажм (ҳар қандай миқдордаги луғат бирликларини киритиш қобилияти).

Қўшимча функцияларга ҳар хил турдаги маълумотларни тақдим этиш учун мултимедиа воситаларидан фойдаланиш киради (фойдаланувчиларнинг ҳар бир тоифасига мос турли хил талаб ва қизиқишларга кўра аудио, видео, радио маълумотлари, анимация, ўйинлар, форумлар, эслатмалар) [5].

Юқоридагиларни сарҳисоб қиладиган бўлсак, луғатларнинг электрон турларининг асосий афзалликларидан бири қуйидагилардан иборат деб таъкидлаш мумкин: улар фойдаланувчилар учун мавжуд бўлган луғатга янги сўзларни қўшиш имконини беради, шу билан бирга босма нашрда қайта чоп этмасдан қўшимча маълумот қўшиш мумкин эмас. Аммо электрон луғатларни яратиш заруратининг яна бир сабаби бор: фойдаланувчи учун зарур бўлган маълумотларни қидиришни автоматлаштириш. Маълумотни топиш тезлиги, ҳаёт тезлиги ва ҳар қандай қидирув натижаларини тезда олиш зарурати тубдан муҳим бўлган замонавий дунёда бу айниқса тўғридир.

Бироқ, электрон луғатлардан бир қанча сабабларга кўра ҳамма ерда ҳам фойдаланилмайди. Ушбу сабабларни аниқлаш учун биз электрон луғатлар ва анъанавий луғатларни функционал таққослашни ўтказамиз ва иккала турдаги луғатларнинг афзалликлари ва камчиликларини аниқлаймиз.

Аксарият электрон луғатлар бешта функцияни бажаради:

- 1) иш пайтида параллел сўров;
- 2) ўзгартириш ва тузатиш (нусхалаш - жойлаштириш);
- 3) қайдловлар ва эслатмалар;
- 4) экспорт;
- 5) босиб чиқариш.

Электрон шакл жуда катта имкониятларни тақдим этади. Ушбу имкониятлар босма нашрга қараганда анча кенгроқ ва улар иккита омилга боғлиқ:

1) электрон нашр нафақат матнлар ва расмларни, балки анимация, видео ва овозни ҳам ўз ичига олиши мумкин;

2) электрон нашр интерактивликка эга, яъни у гиперҳаволалар орқали ўтишни ва ҳатто виртуал маконни симуляция қилишда шахсий иштирокини таъминлайди.

Электрон ва анъанавий нашрлар хусусиятлари таҳлил қилгандан сўнг биз уларнинг шаклларида қуйидаги фарқларни аниқладик:

1) электрон шакл билан ишлаш учун компьютер талаб қилинади ва курилманинг оператив хотираси, қоғоз шакли билан ишлаш учун - китоб ва ундан фойдаланиш маҳорати;

2) луғатнинг анъанавий турини яратишда матбаа таъминоти ва матбаа хизматлари, электрон луғат учун эса дастурлаш кўникмалари, маълумотларни ўқийдиган компьютер ва ҳоказоларни ягона маҳсулотга жамлаш талаб етилади; шундай қилиб, биз электрон луғатларни ишлаб чиқаришнинг экологик хавфсизлиги ҳақида гапиришимиз мумкин;

3) электрон луғат энг тўлиқ маълумот ва маълумотномаларни ўз ичига олиши мумкин, анъанавий луғат чекланган ҳажмга эга бўлиши мумкин, шунинг учун уни яратишда киритилган маълумотлар миқдорини чеклаш керак;

4) қоғоз луғатлар билан ишлаш чизикли тарзда содир бўлади (“номенклатура бўйича ёки бутун матн бўйлаб сўзни қидириш”), электрон луғатлар билан эса сиз парчаланган усулда ишлашингиз мумкин (“сўзни фақат номи бўйича қидириш (номенклатура)” [3]);

5) электрон луғатлар нашрнинг дизайни учун анъанавий луғатларга қараганда кўпроқ имкониятлар беради: ранглардан фойдаланиш, саҳифалаш, ҳар хил турдаги маълумотларни визуализация қилиш; бошқа томондан, аксарият қоғоз турдаги луғатларда рангли дизайн йўқ, характеристикалар минимал ва маълумотларнинг тақдими қатъий;

6) электрон луғатлар фойдаланувчига осон ва тез излаш имкониятини беради; улардаги маълумотлар фойдаланувчи турли хил қидирувларни амалга ошириши мумкин бўлган тарзда тузилган (ахборотли - фойдаланувчи саволининг жавоби билан қизиқади, лекин қаерда жойлашганлиги унчалик муҳим эмас, навигация бунга ёрдам беради.)

7) электрон луғат доимий ишлайдиган ахборотни янгилаш тизими билан жиҳозланиши мумкин, анъанавий луғатларда бундай имкониятлар мавжуд эмас;

8) электрон луғат эслатмалар, шарҳлар ва бошқаларни ўз ичига олиши мумкин, бундан ташқари, у бошқа луғатлар ёки маълумотномаларга ўзаро ҳаволалар билан таъминланиши мумкин;

9) электрон луғатлар камроқ жой эгаллайди (столда ва кутубхонада) ва қоғоз луғатларга қараганда фойдаланиш қулайроқ;

10) электрон луғат эскирмайди, унинг саҳифалари бузилмайди, йиртилмайди ва букланмайди.

ХУЛОСА

Юқорида айтилганлардан келиб чиқадики, луғатларнинг икки тури маълумотни тақдим этиш асослари бўйича фарқланади, бу иккаласининг афзалликлари ва камчиликларини белгилайди. Электрон луғатларга хос бўлган баъзи камчиликларга қарамасдан, айниқса техник атамаларда (қаттиқ дискларнинг ишлашидаги беқарорлик, дастурий таъминотнинг нотўғри ишлаши, шу жумладан, шахсий компьютернинг ишдан чиқишига олиб келиши мумкин), улар фойдаланувчи учун катта афзалликларга эга.

Электрон луғатларни яратиш замонавий лексикографиянинг истиқболли, фаол ривожланаётган соҳасидир. Шу билан бирга, бундай луғатларни яратишнинг аниқ қоидалари ёки усуллари, ягона стандарти, ушбу турдаги луғатлар сифатини белгилайдиган умумий мезонлари мавжуд эмасдир.

Бизнинг фикримизча, компьютер луғати аста-секин, лекин ишончли тарзда босма нашрини алмаштирмоқда ва бу муҳим асосга эга деб ҳисоблаймиз. Шунинг учун ҳам фойдаланишда оптимал, тўлиқ, универсал электрон луғатларни ишлаб чиқиш замонавий компьютер лексикографиясининг долзарб вазифасидир. Айнан электрон лексикографик шакл яқин келажакда турли хил луғатларни яратишга қаратилган тадқиқот натижаларини бирлаштиришга имкон беради.

REFERENCES

1. Элов Б. “Электрон луғатлар, тезаурус, онтологиялар электрон таълимда зарурий воситалар сифатида” Компьютер лингвистикаси, муаммолари ва ечимлари. Республика Илмий ва техник конференцияси. Тошкент, 2021. – Б. 177-182.
2. Авдеева М. В. Компьютерная лексикография в системе практической и теоретической лексикографии. Москва, 2012, № 44. – Б. 26-28.
3. Ваулина Е. Структурная и прикладная лингвистика. 2007. – Б. 187-196.
4. Селегей В. П. Электронные словари и компьютерная лексикография. 2009

-
5. Шляхова А. В. Электронный словарь и его специфика. Тюмень, 2008. – Б. 181-185.
 6. Феллбаум, С. WordNet: Электрон лексик маълумотлар базаси. Кембриж, МА: МИТ, 1998.
 7. Бахронова, Д. К. Метафоры в языковой картине мира (на материале английского и испанского языков) / Д. К. Бахронова, З. Д. Рахимжонова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 1 (291). — С. 225-228. — URL: <https://moluch.ru/archive/291/65803/>